

Kapitel 2

Öresund som en medeltida och tidigmodern stadsregion

FORFATTER: Anders Andrén, professor i arkeologi, Stockholms Universitet

EMNEORD: Øresundsbyer, Skånemarknaderna, Skånemarkederne

Fig. 1: Öresund som en egen stadsregion på 1580-talet i verket Civitates orbis terrarum av Georg Braun och Franz Hogenberg.

Abstract

In their work *Civitates Orbium Terrarum*, Georg Braun and Franz Hogenberg present the Sound (i.e. the Öresund) as a unified urban region in 1588. To understand the significance of the Sound during the Middle Ages and Early Modern times, it is relevant to make a comparison with the two other sea passages through Denmark, the Great Belt and the Little Belt. The number of towns along each passage is similar, but those on the shores of the Sound emerged already during the 11th century, with Helsingborg on one side and Copenhagen on the other. The urban churches of the Sound area developed into three-aisled basilicas and have no counterparts along the Great Belt and the Little Belt. The number of mendicant monasteries was also greater in the Sound region. The rich agricultural land along the shores of the Sound, combined with the herring trade at the Scanian marketplaces, favoured the development of the urban region around the Sound. This was an important reason for the Sound developing into the most important communication route between the Baltic and the Kattegat, and the reason for the introduction of the Sound Toll in 1429. International trade and shipping, together with the herring fishery, gave the towns along the shores of the Sound their special position relative to their counterparts along the Great Belt and the Little Belt.

Redan på 1580-talet, i verket *Civitates orbis terrarum* av Georg Braun och Franz Hogenberg, framstår Öresund som en egen stadsregion. På ett av kopparsticken i detta verk avbildas Öresund med städerna Helsingør, Helsingborg, Landskrona, Malmö och delar av København. Särskilt framhävs det då nyuppförda Kronborg samt Helsingør med alla fartyg som passerar staden. Indirekt kan alltså bilden ses som en illustration av Öresundstullen, som betalades i just Helsingør. Men vad innebar det att Öresund på detta sätt framhövdes som en sammanhängande stadsregion?

För att bättre förstå den betydelse som Öresund hade under medeltiden och tidigmodern tid kan regionen jämföras med Lilla Bält och Stora Bält, som var de andra passagerna mellan Kattegatt och Östersjön. Sedan 1200-talet fanns sju till åtta städer vid vart och ett av de tre sunden, vilket ytligt sett skulle kunna tyda på att förutsättningarna var desamma vid alla passagerna. Men Öresund urskilde sig redan tidigare genom att de två äldsta städerna, Helsingborg och København från 1000-talet och 1100-talet, etablerades på ömse sidor av detta sund.¹ Även under 1300- och 1400-talet urskilde sig Öresundsregionen. I sex av städerna (Helsingør, Helsingborg, Landskrona, Malmö, København och Køge) uppfördes under dessa århundraden mycket stora treskeppiga stadskyrkor, utan riktiga motsvarigheter i städerna vid de andra sunden.² Samma skillnad märks också vad gäller tiggarmunkskonvent, som förutsatte många människor och omfattande urban verksamhet, för att bröderna skulle kunna överleva på sitt tiggande. I städerna vid Lilla Bält tillkom fem konvent, i städerna vid Stora Bält etablerades fyra konvent, men i städerna vid Öresund grundades inte mindre än elva konvent och två kapell.³

¹ Andrén: *Den urbana scenen*, 1985, s. 157, 161–162.

² Andrén: *Den urbana scenen*, 1985, s. 191–237.

³ Andrén: *Den urbana scenen*, 1985, s. 242–246.

Bakgrunden till Öresunds särställning

För att få en bättre bakgrund till Öresunds särställning är det viktigt att se bortom städerna. En möjlighet är att se på den omgivande landsbygden runt de tre sunden, i första hand genom kyrkorna och deras successiva ombyggnader. Tack vare Jes Wienbergs kartering av socknarnas storlek och av valvslagningen i kyrkorna är det möjligt att studera såväl det romanska kyrkobygget som de gotiska ombyggnaderna. Under romansk tid utmärker sig varken områdena vid Lilla eller Stora Bält, medan Öresund, med undantag för norra Sjælland, var omgivet av landsbygd med tätt liggande kyrkor.⁴ Den gotiska valvslagningen är däremot mest framträdande på landsbygden runt Stora Bält, även om valvslagningen även var omfattande runt Öresund.⁵ Jämförelserna visar att de många romanska kyrkorna kan ses i förhållande till de tidiga städerna vid Öresund, men däremot finns det inget motsvarande samband mellan den gotiska valvslagningen och den väldiga manifesteringen av Öresundsstäderna under senmedeltiden.

Öresundsregionens särställning måste därför sökas i andra och större sammanhang. En avgörande skillnad gentemot Lilla och Stora Bält var det omfattande sillfisket i Öresund och framväxten av Skånemarknaderna från slutet av 1100-talet. På Falsterbohalvön, och senare även i flera av de omgivande städerna och fiskelägena, etablerades under 1200- och 1300-talen Nordeuropas största marknadsområde, med närmaste motsvarigheter i Champagnemässorna i nordöstra Frankrike. Köpmän och fiskare från hela Nordeuropa samlades på sensommaren vid Öresund för att fiska och handla.⁶ En liten glimt av hur omfattande verksamheten var framgår av pundtullen från Lübeck på 1360-talet. Den visar att mer än 100.000 tunnor sill årligen exporterades från bara Skanör och Falsterbo.⁷

När Skånemarknaderna minskade i betydelse under 1400-talet fick Öresund snarare rollen som porten till Östersjön. Det var genom Öresund som den viktigaste sjöfarten gick till de stora nordtyska städerna, till de baltiska städerna, de stora svenska städerna och till Visby mitt i Östersjön. Det var denna omfattande sjöfart som var själva förutsättningen för Öresundstullen, när den infördes i slutet av 1420-talet.⁸ Det är alltså snarare det omfattande fisket samt den internationella handeln och sjöfarten som kan ge en bakgrund till Öresundsregionens särställning under medeltid och tidigmodern tid, i förhållande till Lilla och Stora Bält.

Öresund som stadsregion

Det framgår av enstaka materiella spår och skriftliga uppgifter från medeltiden att städerna vid Öresund var mycket nära relaterade till varandra. Ett exempel är de i stort sett identiska kyrkorna Vor Frue i København och S:t Petri i Malmö.⁹ De visar att samma byggmästare och murare måste ha arbetat på båda sidor av Öresund redan i början av 1300-talet. Ett annat exempel är det kungliga privilegiet från år 1301, vilket beviljar Esrums kloster på norra Sjælland rätt att fritt handla vissa varor i Helsingborg.¹⁰

Men ska vi få en tydligare bild av integrationen i Öresundsregionen måste man vända sig till tidigmoderna skriftliga dokument. Intressanta handlingar är till exempel tolagsräkenskaper för Malmö från 1660-talet

⁴ Wienberg: *Den gotiske labyrint*, 1993, s. 74.

⁵ Wienberg: *Den gotiske labyrint*, 1993, s. 118.

⁶ Eriksson: *Skånemarkedet*, 1980; Ersgård, "Vår marknad i Skåne", 1988.

⁷ Weibull: *Lübeck och Skånemarknaderna*, 1922.

⁸ Degn: *Tolden i Sundet*, 2010.

⁹ Andrén: *Den urbana scenen*, 1985, s. 205, 211.

¹⁰ Wihlborg: *Helsingborg*, 1981, s. 11.

(Malmö stadsarkiv). Dessa tullistor visar hur omfattande och varierade förbindelserna var. Små båtar med färjemän transporterade människor, små skutor fraktade ved, tegel, timmer, boskap, spannmål och fisk, och större skepp förde med sig till exempel kläde, kryddor, färgämnen, skinn och järn. Tack vare dessa bitvis mycket välbevarade skriftliga källor borde det vara möjligt att bygga upp modeller för hur Öresundsregionens städer var integrerade på olika sätt. Modellerna borde omfatta såväl människor som ting i olika typer av nätverk. Sådana modeller skulle sedan kunna användas för att jämföra med materiella spår från både medeltiden och tidigmodern tid, för att söka likheter och skillnader – och kanske förändringar över tid.

Litteraturliste

Tryckt material

Andrén, Anders: *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° N° 13. Bonn: Habelt & Malmö: Gleerup, 1985.

Eriksson, Henning S.: *Skånemarkedet*. Højbjerg: Wormianum, 1980.

Ersgård, Lars: *"Vår marknad i Skåne". Bebyggelse, handel och urbanisering i Skanör och Falsterbo under medeltiden*, Lund Studies in Medieval Archaeology 4, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1988.

Degn, Ole: *Tolden i Sundet. Toldoprævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857*, København: Told- og Skattemuseet, 2010.

Weibull, Curt: *Lübeck och Skånemarknaderna. Studier i Lübecks pundtullsböcker och pundtullkvitton 1368-1369 och 1398-1400*, Lund: Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen 2, 1922.

Wienberg, Jes: *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1993.

Wihlborg, Anders: *Helsingborg*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museum, Rapport, Medeltidsstaden 32, 1981.